

POMĚR K NĚMCŮM

Každý Čech, jenž žil za války v Německu, získával zkušenosti ze styku s německým obyvatelstvem, úřady i prostředím. To mu zůstalo vryto do paměti na dlouhou dobu. Zážitky a vzpomínky sice vybledly, ale určovaly a dokonce ještě určují vztah mnohých k dnešnímu Německu. Protektorátní příslušníci měli na německém území zvláštní postavení. Byli sice zařazováni mezi příslušníky slovanských národů, ale nechodili označení jako Poláci nebo východní dělníci. Nebyli diskriminováni ve své osobní svobodě ani v přidělování potravin.¹ Nad příslušníky slovanských národů byl dozor nejpřísnější, ale Češi měli v tomto směru některé výhody.² V prvních měsících po 15. březnu 1939 považovaly říšské úřady protektorátní příslušníky v pracovně právních záležitostech za rovné německým dělníkům. V dalších letech, s příchodem statisíců příslušníků různých evropských národů, jejichž postavení záviselo na rasovém hodnocení, byli také Češi počítáni mezi cizince, „auslendry“. V denním životě docházelo k mnoha nejasnostem, kam Čechy vlastně zařazovat. Vyskytovaly se četné rozpory při vyřizování některých případů. Na konci roku 1942 a v roce 1943 se jednalo v Praze i v Berlíně, aby byly vyřešeny některé sporné záležitosti právně pracovního postavení Čechů. Šlo zejména o otázku, zda se budou považovat za cizince, nebo budou mít stejné postavení jako němečtí občané, či budou zařazeni někam doprostřed. Říšský protektor navrhoval, aby byli zásadně považováni za tuzemce, ovšem s určitými výjimkami, například pokud šlo o národnostní záležitosti apod.³ Vedoucí stranické kanceláře Bormann se ztotožnil s názory říšského protektora, avšak F. Sauckel měl výhrady. Nesouhlasil, aby Češi vytvořili zcela novou skupinu v dosavadním systému, protože by se muselo měnit mnoho dosavadních nařízení o cizích dělnících.⁴ Na počátku května 1943 se konala v Berlíně porada, na níž bylo rozhodnuto, aby Češi na německém území byli považováni za tuzemce, avšak s některými výhradami.⁵

V praxi se výsledek této porady ve všem nikdy neprosadil. Češi sice měli i na-

¹ StA Opava, Landrát Opava, Pol. 301-645. Oběžník gestapa v Opavě, 22. 1. 1943, o zacházení s civilními dělníky. Dělníci byli tříděni do skupin: A – Italové, B – příslušníci germánských národů, C – Slováci, Maďaři, Rumuni, Bulhaři, Španělé, Francouzi, D – příslušníci slovanských národů.

² Z. Konečný, c. d. str. 61 n. Také StA Opava, Landrát Krnov, B II-1983, Zásady pro zacházení s cizími dělníky, Liberec, 15. 2. 1943.

³ SÚA, RP, k. 867, II-4-5100. Přípis úřadu říšského protektora, 27. 9. 1942.

⁴ Tamtéž. Zpráva ministerstva hospodářství a práce. Praha, 21. 4. 1943.

⁵ Český dělník, r. 5, č. 35, 26. 8. 1943. „Čeští dělníci v říši nejsou cizinci.“

dále mnohé výhody, zhruba stejné, jako jejich kamarádi ze západní Evropy, ale vesměs byli až do konce války považováni za cizince. Podle výnosu úřadu generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení z 21. července 1943 byli protektorátní příslušníci po stránce pracovní právní rovni Němcům, pokud se vysloveně nestanovilo jinak. V zásobování však zůstali zařazeni mezi cizince. To znamenalo, že neměli nárok na zvláštní přiděly potravin, které německé obyvatelstvo tu a tam dostávalo.⁶ Postavení Čechů po stránce národní a politické zůstalo i po dohodách z května 1943 nezměněno. V tomto směru zůstali občany obsazeného státu a vztahovala se na ně příslušná ustanovení bezpečnostních a jiných orgánů. Značné komplikace vznikaly zejména u protektorátních příslušníků zařazených do polovojenských organizací, například stavebních praporů L. Příslušníci jednoho z takových praporů, L 12 v Ludwigshafen, si stěžovali, že jejich postavení je nevyjasněné. Jednotka byla podřízena německé armádě, ale byla řízena civilní správou. Češi měli mít stejné přiděly potravin jako jejich krajané v civilních povoláních, ale skutečně tomu tak nebylo.⁷ Češi u organizace Todt byli teprve výnosem OKW ze 13. prosince 1943 zařazeni při zásobování potravinami a kuřivem na roveň německým příslušníkům.⁸

Češi se stýkali každodenně s německými nadřízenými v továrnách, dílnách, s funkcionáři na úřadech práce a jiných institucích. V době volna pak s německým obyvatelstvem. V tomto každodenním koloběhu života se v praxi projevovala nařízení oficiálních orgánů, které stanovily místo, jaké měli mít obyvatelé okupovaného protektorátu v německém prostředí. Češi odjížděli z domova vzápětí po 15. březnu 1939 s více méně negativními názory na nacistické Německo. Tehdy se však vyskytovaly mezi našimi lidmi skupiny, inklinující k totalitnímu režimu. Období tzv. druhé republiky, poznamenané prudkým odklonem doprava, se projevilo na smýšlení některých českých dělníků přijíždějících do nového prostředí. Německá veřejnost byla silně ovlivněna protičeskoslovenskou propagandou jak před Mnichovem, tak před březnem 1939. V německých továrnách se setkali Němci s Čechy, vítězné s porobenými. Poznávali se blíže, bezprostředněji, bez zprostředkující role propagandistických frází. V prvních týdnech po březnu 1939 přijímala německá veřejnost české dělníky spíše se zvědavostí. Goebbelsova propaganda líčila Čechy nejčernějšími barvami, působila na city prostých lidí uváděním strašlivého utrpení německého obyvatelstva na čs. území, vydaného na pospas bolševickým Čechům atd. Tato propaganda však nevyústila v masovou nenávist k příslušníkům českého národa. Naopak pracovitostí a dobrým chováním získávala většina Čechů jisté sympatie.⁹

Na druhé straně však docházelo na pracovištích i mimo ně neustále ke značným nepřijetím, i když nemusely mít vždy něco společného s antipatiemi mezi příslušníky obou národů. Přesto existovaly případy, že vůči českým zaměstnancům si němečtí představení dovozovali to, co by si nikdy neodvážili vůči Němcům. Šikanovali je, dávali jim práci v nejhorším prostředí nebo takovou, kde si málo vydělali, sebemenší prohřešek hlásili bezpečnostním orgánům apod. V takových případech šlo o projevy protičeských antipatií a nenávisti.¹⁰

⁶ SÚA, MPSP-R, k. 827. Zpráva o činnosti úřadu pro péči o tábory; vypracována v létě 1945.

⁷ SÚA, RP, k. 1084. Ludwigshafen, 24. 8. 1944.

⁸ Tamtéž.

⁹ Z докладů o poměrně slušném postoji německého obyvatelstva k Čechům lze uvést hlášení úřadu práce ze Zhořelce z 5. 5. 1939. SÚA, RP, k. 967, II-4-5100.

¹⁰ Tamtéž, k. 883, II-4-2452. Praha, 19. 10. 1939.

V prvních letech války byli Němci zptí vítězstvím a dívali se na cizince s větší či menší mírou nadřazenosti a nenávisti, v nejlepším případě s vědomou nevšímavostí. Oficiální propaganda dovedně rozdmýchávala vlnu antipatií vůči příslušníkům některých národů. Poláci okusili jako první hysterickou protipolskou kampaň. V roce 1941 byla v německé veřejnosti vybičována nenávist k příslušníkům Sovětského svazu. Německý občan se setkával s neznámými lidmi, v nichž viděl pod dojmem propagandy zosobnění všeho nízkého a špatného. Uměle vyvolávaná nenávist a pohrdání k příslušníkům některých národů se nakonec rozšiřovala na všechny cizince. Průměrný německý občan příliš nerozlišoval. Setkával se s cizími dělníky na pracovišti, na ulicích, na nádražích, ve veřejných místnostech a při jiných příležitostech. Na první pohled nebudili, aspoň většina z nich, příznivý dojem. Byli špatně oblečeni, mnozí ve starých, roztrhaných hadrech, někteří označení, mluvili směsicí nesrozumitelných jazyků. Byli navíc příslušníky nepřátelských nebo okupovaných zemí. Poměr mezi německým obyvatelstvem a českými občany nebyl nikdy poznamenán takovou hysterickou a nenávistnou propagandou, jako tomu bylo u Poláků a občanů ze Sovětského svazu, ale přece jen byly vzájemné vztahy doprovázeny silnou dávkou nacionalismu. Ti, kdož prošli nasazením, mohou do nekonečna vykládat zkušenosti s německou tvrdostí, hrubostí, netaktností a nenávistí. I když Češi měli být pokládáni v pracovním procesu za rovnocenné s dělníky německými, nebyly žádnou výjimkou případy hrubého zacházení s nimi. Nadřizení je na pracovištích i v táborech dokonce bílí a týrali. Je pravda, že tyto případy byly, vzhledem k počtu našich lidí, spíše výjimečné.¹¹ Mnohem častěji než s týráním a bitím se setkávali Češi s hrubým jednáním, s nadávkami urážejícími jejich lidskou důstojnost i národní citění. Nadávky „českých sviní“ byly zcela obvyklé. Němečtí mistři a jiní funkcionáři je běžně používali.¹² Český člověk se musel obrnit velikou trpělivostí, aby překonal různé formy šikanování. V nesčetných případech odmítali subalterní funkcionáři v podnicích, mistři či úředníci v osobních odděleních, poskytnout dovolenky, jen v touze dokázat svou moc. V táborech znepřijemňovali všemocní vedoucí beztoho nesnadný život dodatečnými nařízeními. Nemocní nebyli uznáni neschopnými jen proto, že lékař byl příliš rigorózní a kromě toho neměl zájem, aby nějaký neznámý český dělník narušoval absencí výrobu zbraní.¹³ Místo odpočinku v neděli nařizovali mistři dodatečné směny, aby ukázali vedení podniku, že i dílny s cizími dělníky zvyšují výrobu. Každodenní výhrůžky gestapem byly tak časté, že se už ani nepovažovaly za zvláště účinné. Existoval dlouhý řetěz dalších způsobů, jimiž se dal znepřijemnit život českému dělníkovi jen z pocitu moci, nacionální nenávisti, nadměrné horlivosti apod.¹⁴ Někteří Češi se seznámili s gestapem, jeho vyšetřovacími metodami, s vězením a tábory.

¹¹ Dělníci v Ingolstadtu si stěžovali, že ti, kteří ráno zaspali, byli bití od táborových funkcionářů. Tamtéž, k. 862, II-4-5100. Ingolstadt, 17. 6. 1940. V loděnicích v Gdaňsku bylo bití českých dělníků od něm. mistrů běžnou věcí. SÚA, MSP, k. 4062. Stížnost protektorátnímu vyslanectví v Berlíně, 1. 10. 1940. Totéž platilo o příslušnících r. 1924 v Ehringhausenu. SÚA, RP, k. 885, II-4-5443. Výpověď J. Šipky na úřadě práce v Olomouci 6. 3. 1944.

¹² StA Brno, B 26, k. 2164. Brno, 19. 7. 1943.

¹³ 23. 2. 1941 si stěžoval B. Pres z Hodonína, že jeho syn Oldřich onemocněl v Schwerinu. Byl označen za simulanta a poslán do práce. Byl uznán teprve tehdy, až nemohl stát na nohou. Krátce po příjezdu domů zemřel. SÚA, PMR, k. 3729. O podobné tragedii píše ve vzpomínce F. Pánková. Její dceru něm. lékař neuznal, onemocněla na TBC a zemřela. Vzpomínky.

¹⁴ Ve Stuttgartu byl odsouzen 27. 6. 1944 J. Synek na 6 let do vězení za „protiněmecké řeči“. Udál ho jeho německý spolupracovník. SÚA, Reichsjustizministerium, fil. č. 8.

Drtivá část našich lidí získala ze styku s německými nadřízenými, popř. s jinými Němci, nepříjemné zkušenosti. Ty pak zcela nebo aspoň částečně zatlačily do pozadí v jejich paměti setkání se slušnými a korektními příslušníky německého národa.¹⁵ Zvláště mezi rakouským obyvatelstvem měli Češi dost dobrých a upřímných přátel nebo aspoň soucitných spolupracovníků, kteří jim pomáhali v různých těžkostech. Na dobré vztahy mezi českými a rakouskými dělníky vzpomíná František Šena, který pracoval od roku 1942 v Kapfenbergu. Ani po mnoha letech nezapomněl na vídeňského občana, jehož matka byla původem Češka. Ten měl obzvláštní pochopení a sympatie ke vzdáleným krajanům.¹⁶ V dobrém světle vzpomíná na vztahy s rakouskými dělníky v továrně Daimler-Puch ve Steyru J. Novotný. Rakušané vycházeli Čechům velmi vstřícně.¹⁷ Část rakouského obyvatelstva znala z vlastních zkušeností český národ. Češi se seznámili i s Rakušany nesnášenlivými, zaujatými zejména vůči nim, i se surovci, kteří ovšem byli všude. Ale mezi Čechy se za války vytvořila jakási legenda o dobrých Rakušanech.

Naopak velmi špatný zvuk u českých dělníků mělo německé obyvatelstvo v Sudetech. Vybičovaný nacionalismus z let před Mnichovem nebyl nejlepším základem pro příznivý vztah k českým mužům a ženám z protektorátu. Sudetští Němci přijímali Čechy jako nutné zlo, mnozí s nenávistí a také se strachem. Setkávali se příslušníci kdysi společného státu; jedni jako občané velké a vítězné říše, druzí z obsazené země, ale plní naděje v porážku Německa. Nelze se divit, že právě na tomto území docházelo k největším přehmatům vůči Čechům. Tu byla osobní svoboda českých dělníků omezena více než kdekoliv jinde na říšském území. Vehementně se zde vyžadovalo, aby Češi bydleli ve společných táborech. Bezpečnostní i jiné orgány sledovaly nevráživě styky sudetských Čechů s krajanem z protektorátu. Rezolutně byly odmítány pokusy protektorátních Čechů usadit se zde natrvalo. Úřady nechtěly vydávat povolení ke sňatkům mezi sudetskými a protektorátními Čechy.¹⁸ Úřady na bývalém čs. pohraničí a velká část německého obyvatelstva podezřívala české občany, jestliže se stýkali pouze mezi sebou, že se spolčují k protiněmecké činnosti. Když navazovali styky s německými spolupracovníky, zase se to mnohým nelíbilo. Němci, kteří se stýkali soukromě s Čechy, byli osočováni z nedostatku národní hrdosti. Poměr mezi Čechy a německým obyvatelstvem sledovaly státní orgány se stálým zájmem.¹⁹

Jinde německé úřady podporovaly české kulturní akce, ale v Sudetech jim nepřály. Mnozí funkcionáři byli alergičtí na pouhou myšlenku, že by mohli Češi vystoupit na veřejnosti s divadelním představením nebo sportovním utkáním. Gestapo

¹⁵ Oficiální orgány neměly zájem na dobrých vztazích něm. obyvatelstva s cizinci. StA Kadaň, Vládní president K. Vary, 866 VII-16. Zpravodajské odd. vojenského okruhu XIII. Norimberk, 10. 1. 1943.

¹⁶ Vzpomínky.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Úřední činitelé se snažili zabránit tomu, aby se v Sudetech usazovaly natrvalo nové české rodiny. Landrát v Chomutově nepovoloval, aby se novomanželé usadili v bytě nevěstinih rodičů. StA Litoměřice, Landrát Chomutov, Pol. III a 3, 18. 2. 1942. Také vl. prezident v Opavě projevil vážné znepokojení, že Češi nasazení v oblasti landrátu Bílovec navazovali známosti s českými děvčaty a chtěli zakládat rodiny. J. Orlík, c. d., str. 163.

¹⁹ V prosinci 1942 bylo nasazeno v Mariánském údolí u Olomouce 60 Čechů; jejich pracovní morálka byla velmi špatná. Neměli tudíž cestovat domů. Opavský vládní prezident zastával názor, že by se takoví dělníci neměli nasazovat v blízkosti protektorátních hranic. J. Orlík, c. d., str. 134.

a policie velmi ochotně zakročovaly na upozornění a udání.²⁰ Označení „ausländer“ kdekoliv zcela běžné, považovali Češi z úst sudetských Němců za vědomou urážku. Tamější Němci dovedli jítit beztoho již napjaté poměry i jinými způsoby. Na pohraničí žili samozřejmě také Němci, kteří byli a zůstali protivníky nacismu. Ti měli blízký vztah k českým kamarádům a v mnoha případech to také dokázali.²¹ V posledních fázích války ubývalo i v Sudetech případů vyloženě nenávislného poměru k Čechům, ale častěji se začaly zdůrazňovat kladné stránky z předchozího spojení obou národů. To však již málo pomáhalo při překonávání zcela negativního stanoviska, které zastávali Češi vůči sudetským Němcům jako celku.

Z některých zpráv vyplývá, že vztahy mezi německým obyvatelstvem a našimi lidmi byly lepší v severním Německu a v Berlíně než v Sasku.²² Německé obyvatelstvo z Pomořanska neznalo český problém a kromě oficiálních zpráv o Češích mnoho nevědělo. Nemělo vážnějších důvodů k zaujetí. Zato v sousedním Sasku a Bavorsku bylo více Němců ovlivněno protičeskou náladou z let před Mnichovem, popřípadě tam doznívaly i starší nacionalistické reminiscence. Tam se setkávali naši občané mnohem častěji s nepřátelskými projevy.²³

Češi si získávali u Němců určitý respekt znalostí němčiny, která vytvářela podmínky pro lepší vzájemné poznání. Ač zdaleka nebyli všichni kvalifikovanými dělníky, přece jen díky značnému stupni inteligence a předchozímu vzdělání se i nekvalifikovaní brzy zaučili v nových oborech a němečtí nadřízení si je velmi rádi brali do svých dílen. Mezi německým obyvatelstvem se zapsali Češi i jako dobří společníci, především jako hudebníci a sportovci. Přispěly k tomu kulturní programy, které pořádali v mnohých městech. Zejména české kapely si získávaly věhlas. Vznikly snad všude, kde se ocitlo několik Čechů. I sport pomáhal překonávat přehradu mezi národy, tedy i mezi Čechy a německým obyvatelstvem. Protože sportovní činnost byla našim lidem velmi blízká a značná část z nich se jí věnovala, stal se český sportovec, především fotbalista, určitým pojmem i u Němců.²⁴

Češi se nelišili příliš ani svým oblečením ani zvyky a díky celkové kulturní a životní úrovni nijak viditelně od Němců. Mohli se stýkat volně s německým obyvatelstvem nejen na ulicích, na pracovištích, ale i v zábavních místnostech, v kinech a také v soukromí. Poznali fanatické nacisty, ale i odpůrce současného režimu. Získali zkušenosti s udavači a nadutci v podnicích a na úřadech, pocítili na sobě surovce z gestapa, z věznic a táborů. Viděli a zažili nacistický režim v jeho syrové realitě a vzali si pro budoucnost poučení. Našli mezi německým obyvatelstvem i velmi slušné Němce, přátele, kteří si vzájemně ulehčovali těžké válečné dny.²⁵

Ve chvílích, kdy se německá města měnila pod úderý spojeneckého letectva v sutiny, žili všichni ve stejném napětí a strachu. Češi byli sice pevně přesvědčeni o ne-

²⁰ SÚA, MPSP-R, k. 827. Zpráva z června 1945.

²¹ Vzpomínky.

²² SÚA, MSPS-R, k. 827. Zpráva likvidátora úřadu pro péči o tábory z léta 1945. Dr. W. Dennler tvrdil ve výpovědi v procesu s K. H. Frankem, že v severním Německu bylo zacházení s Čechy horší než jinde. SÚA, Ministerstvo spravedlnosti, Proces s K. H. Frankem, LS 1527/46.

²³ SÚA, MSPS-R, k. 827.

²⁴ Český dělník, r. 1.–6.

²⁵ L. Pelcová uvádí ve vzpomínkách, že některé německé rodiny v Sudetech zvaly na nedělní oběd česká děvčata a dokonce jim někde pouštěli i rozhlasové zprávy. Podobné dobré zkušenosti získal i F. Hvižd' v Žitavě. V továrně se seznámil s německým komunistou Kurtem a stal se jeho pomocníkem v organizování sabotáží. Později byl Kurt zatčen gestapem. Vzpomínky.

zbytnosti náletů na Německo, ale každý, kdo na vlastní oči viděl výsledky bombardování, byl otřesen. Pohled na mrtvoly dětí, hromadné hroby plné civilních obětí, vyvolával odpor k válce. Mnozí Češi přicházeli do Německa plni nenávisti ke všemu německému. Po strašlivých zkušenostech z rozbombardovaných měst se jejich pohled na německý národ diferencoval. Mnohdy nešetřili své životy a pomáhali zachraňovat v bombardovaných městech německé civilisty.²⁶ Do rámce normálních vztahů mezi německým obyvatelstvem a Čechy náležely také intimní styky mezi českými muži a německými ženami, popřípadě obráceně. Styky Čechů s Němkami nebyly trestány tak drasticky, jako u jiných cizích příslušníků. Nebyly ani oficiálně zakázány, ale ani doporučovány.²⁷ Někteří čeští muži, pokud se stýkali s německou ženou a vyvolávali tím pobouření německé veřejnosti, se ocitli na gestapu a několikatydenní vězení mělo zchladit jejich vášně. Trestaly se především styky s německými vdanými ženami, jejichž manželé vykonávali službu v armádě. V posledních letech války ubývalo u německého obyvatelstva projevů nepřítelství vůči příslušníkům cizích národů. I největší nacisté začínají se zdravit i jinak, ne už jen tím stereotypním „Heil Hitler“. I známí neurvalci přestali řvát na své podřízené Čechy, Francouze a Poláky.²⁸

²⁶ Za pomoc při záchranných pracích v Hamburku bylo v červenci 1944 vyznamenáno 21 Čechů z Moravy. StA Brno, B 252, k. 108, Hlášení velitele pořádkové policie, Praha, 3. 7. 1944. V březnu 1945 oznámila DAF do Prahy, že R. Černohorský, který mezitím odešel z Německa, má být vyznamenán za záchranu německých civilních osob po náletu na Stuttgart. Měl dostat i peněžitou odměnu. SÚA, MPSP-R, k. 827, Berlín, 12. 3. 1945. Po leteckém útoku na Remcheid 31. 7. 1943 vyprostili příslušníci protektorátního policejního praporu Morava po dlouhé a nebezpečné práci ze zasypaného krytu 10 osob, z nichž 8 ještě žilo. StA Brno, B 303, k. 1, Düsseldorf, 8. 9. 1943.

²⁷ Německá veřejnost byla stále zpracovávána propagandou o výjimečném postavení německé ženy i muže. Už školním dětem se vštěpovala zásada, že Němec je nadřazen nad cizince a není vhodné, aby spojil svůj osud s příslušníkem či příslušnicí jiného národa. Ve školách byly výzvy, v nichž se dětem připomínalo, aby si udržovaly svou krev čistou a aby si zachovávaly při setkáních s cizinci svou německou čest. StA Opava, Landrát Opava, Kult. 101–305, Výzva o zachování čisté rasy ze 17. 12. 1941.

²⁸ F. Hvizď ve své vzpomínce popisuje, jak několik týdnů před koncem války panovala u německých spolupracovníků bezradnost, strach a zoufalství. Největší surovci se změnili a ztratili smysl svého života.